

Sobotka, Jaromír

Metodologické zakotvení a pramenná základna

In: Sobotka, Jaromír. *Génius, mučedník, prorok : mýtus Karla Marxe v sociálně demokratickém prostředí Předlitavska*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2023, pp. 17-30

ISBN 978-80-280-0371-5; ISBN 978-80-280-0372-2 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.79587>

Access Date: 28. 06. 2024

Version: 20240219

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

2 METODOLOGICKÉ ZAKOTVENÍ A PRAMENNÁ ZÁKLADNA

Předkládaná metoda předpokládá rozdělení práce na pět částí, které v konečném souhrnu umožní rekonstruovat politický mýtus Karla Marxe co nejdůvěrněji a se všemi jeho atributy. První část práce tvoří pokus o stručné představení dějin a vývoje sociálně demokratické strany v habsburské monarchii s důrazem na formování specifické socialistické kultury a zachycení zrodu, zdrojů a rozšíření Marxova mýtu v rámci celoevropského kontextu. Praxeologická analýza zabývající se funkcí mýtu a jeho zasazením do širšího kontextu sociálně demokratických představ a idejí pak tvoří druhou část práce. Jejím cílem je především odhalení role mýtu v procesu budování socialistické identity a strategií. Třetí část se zaměřuje na obsahovou analýzu zabývající se konkrétními podobami, kterých Marxův mýtus v rakouském sociálně demokratickém prostředí nabýval. Po ní následuje chronologická analýza věnující se vývoji a proměnám mýtu v čase s akcentem na identifikaci příčin, které za těmito možnými výkyvy stojí. Závěrečnou část práce potom představuje komparativní analýza pokoušející se zachytit rozdíly v podobách mýtu na úrovni jednotlivých zvolených národních stranických organizací (německé, české a polské). Kombinace takto vystavěných pěti kapitol by měla pomoci zmapovat Marxův mýtus od jeho vzniku až po jeho široké rozšíření v sociálně demokratickém prostředí Předlitavska včetně jeho funkčních a obsahových atributů.¹ Následuje bližší představení jednotlivých metod.

¹ V obecné rovině jsem navrhovanou metodologii rozpracoval v samostatné studii. SOBOTKA, Jaromír. *Metodologie analýzy politického mýtu na příkladu Karla Marxe v sociálně demokratickém prostředí*. Moderní dějiny, 2018/26, č. 2, s. 27–43.

2.1 Kontextová analýza

Jako vhodný nástroj pro účely kontextové analýzy byla v práci zvolena definice výzkumných otázek ve vztahu k modelu praxeologického čtverce. Tento model byl sice vytvořen primárně pro analýzu náboženských komunit, kdy je jeho cílem identifikace formování komunitní strategie a identity ve vztahu k danému kultu – je však bez větších problémů aplikovatelný také na sekulární ideologické systémy, tedy i na socialistické prostředí 19. a počátku 20. století. Je tomu tak jednak z toho důvodu, že sociálně demokratické prostředí v této době vykazovalo některé semináboženské rysy – především si v souladu s marxistickým učením osobovalo právo definovat základní cíle existence a přinášelo odpovědi na základní existenciální otázky.² Zároveň se nijak netajilo svou ambicí provést zásadní společenskou změnu vedoucí k ukončení dosavadního chodu dějin a nastolení zcela nového, kvalitativně lepšího ekonomického, politického a společenského systému. „*Transcendentní síla schopná v základu měnit lidské životy i podstatu jedinců a ve výsledku i celou společnost byla přiznána novým profánním entitám. Člověka mohl nově spasit politický subjekt, systém ideologických představ či charismatický a zbožštělý vůdce,*“³ poznamenala k tomu Denisa Nečasová. Filozofové Nikolaj Beďajev či Raymon Aron pak neváhali marxistické učení rovnou přirovnat k substitutu křesťanské víry a politické subjekty z něj vycházející k církvím.⁴

Praxeologický model je ale pro analýzu politického systému výhodný také proto, že se vlastně nezaměřuje na problematiku božstev či obecně posvátna, ale míří především na funkční stránku náboženského (v tomto případě ideologického) systému. Na místa předdefinovaných proměnných v modelu tak lze bez potíží dosadit pojmy sociálně demokratického světa konce 19. a počátku 20. století, aniž by došlo k nespravedlivému pokřivení sociálně demokratického světa a jeho idejí. V obecné rovině zobrazuje model praxeologického čtverce následující schéma:⁵

2 Emilio Gentile právě v této skutečnosti vidí sakrální rys moderních politických ideologií, srovnání viz GENTILE, Emilio. *Politická náboženství: Mezi demokracií a totalitarismem*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2008. ISBN 978-80-7325-153-6, s. 35.

3 NEČASOVÁ, Denisa. *Nový člověk 20. století ve víru sociálních experimentů*. In: FASORA, Lukáš, HANUŠ, Jiří a NEČASOVÁ, Denisa (eds.). *Svědnost sociálního experimentu: Nový člověk 20. století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2018. ISBN 978-80-7422-606-9, s. 9.

4 Viz např. BANKOWICZ, Marek. *Kritikové marxismu*. Brno: Barrister & Principal, 2013. ISBN 978-80-7485-011-0, s. 25 a 35. nebo ARON, Raymond. *Opium intelektuálů*. Praha: Mladá fronta, 2001. Myšlenky (Mladá fronta). ISBN 80-204-0842-8, s. 79.

5 SCHÄFER, Heinrich W., SEIBERT, Leif H., SIMONIE, Adrian T. a KÖHRSEN, Lens. *Towards a Prexology of Religious Life. Tools of Observation*. In: WIJSEN, Frans a von STUCKRAD, Kocku (eds.). *Making religion: Theory and Practise in the Discursive Study of Religion*. Leiden: Brill, 2016. Supplements to Method & theory in the study of religion. ISBN 978-90-04-30916-6, s. 175.

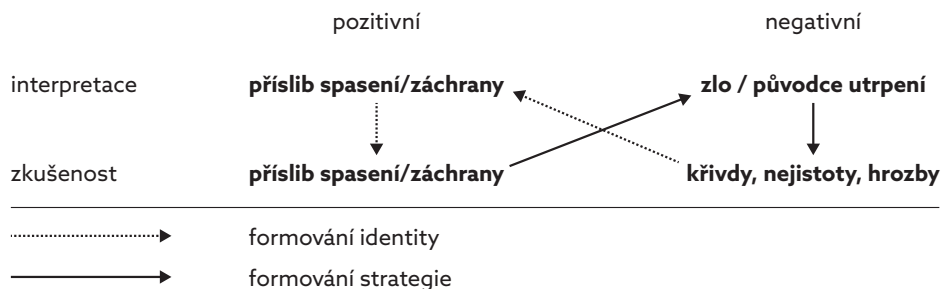

Schéma 1: Praxeologický čtverec

Model nabízí následující interpretaci formování náboženské (v našem případě ideologické) identity a také náboženské/ideologické strategie. Ve své komplexnosti si pak klade za úkol definovat celý systém v jeho funkční podobě.

- 1) Jedinec či komunita čelí ve svém životě negativní zkušenosti v podobě křivd, hrozeb či životních nejistot (nebo to alespoň takto subjektivně vnímají).
- 2) Této negativní zkušenosti čelí orientací na příslib určité záchrany či spásení z vnějšku.
- 3) Táto spása je však dosažitelná pouze přijetím a aplikací konkrétní víry, která se obvykle projevuje určitými způsoby vnějšího jednání.

Formování strategie má pak podle modelu podobu následující:

- 1) Dochází k definování původce zla, který stojí za zmiňovanou negativní zkušeností komunity.
- 2) Jeho identifikace pak pomáhá formování strategie společného jednání, které má tomuto zlu čelit (a tak odstranit negativní zkušenosti, kterým příslušníci komunity čelí).

Model definuje základní prvky pro formování identity a strategie. Především pracuje s klíčovým konceptem nepřítel a záchrany; jak poznamenala Denisa Nečasová: „Každá společnost si vytvoří své nepřátele, vůči nimž se vymezuje, s nimiž bojuje a kteří jí slouží k legitimizaci vlastního systému hodnot i řady politických kroků.“⁶ Od nepřítel se zde posléze odvozuji jednak zmíněné křivdy či útlak, ale ze vztahu k němu vychází následně také koncept vykoupení či spásení. Proti nepříteli také směřuje víra a její projevy.

6 NEČASOVÁ, Denisa. *Obrazy nepřítel v Československu 1948–1956*. Praha: NLN, 2020. ISBN 978-80-7422-688-5, s. 11.

2 Metodologické zakotvení a pramenná základna

V případě sociálně demokratického prostředí by pak podoba modelu čtverce vypadala takto:

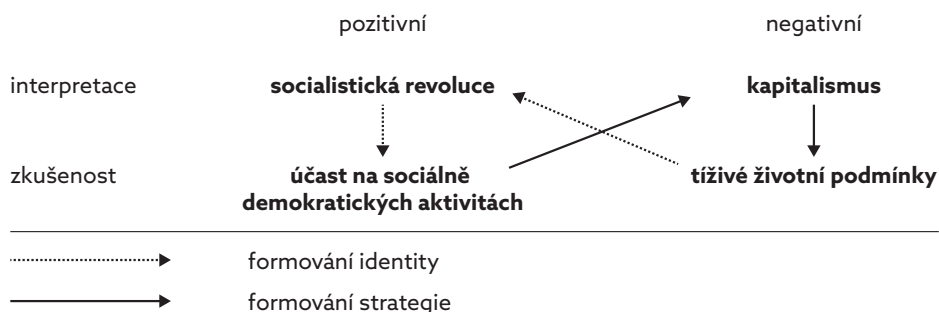

Schéma 2: Identita a strategie

Následující interpretace vychází z výše nastíněného postupu. Obtížná materiální situace dělnictva, ekonomická závislost na zaměstnavateli, nejistota ohledně budoucnosti, pozice na nejnižších příčkách společenské hierarchie a téměř absolutní absence politické moci (až do Badeniho volební reformy z roku 1895) představují zažívanou negativní zkušenost zde poněkud zjednodušeně pojmenovanou jako „tíživé životní podmínky“.⁷ Domnělá cesta ven vede přes socialistickou revoluci, která odstraní třídní nerovnosti a vysvobodí dělnictvo ze závislosti na zaměstnavateli. Konečný cíl v podobě zestátnění výrobních prostředků a odstranění vykořisťování byl definován již v prvním sociálně demokratickém programu z Neudörflu z roku 1874: „*Rakouská dělnická strana se snaží ve spojení s dělnickým hnutím všech zemí o osvobození pracujícího lidu od námezdní práce a třídního panství odstraněním moderního soukromokapitalistického výrobního způsobu.*“⁸ Objevil se však i v klíčovém Hainfeldském programu z roku 1889⁹ a v pozdějším programu Vídeňském z roku 1901¹⁰ (i když ten již byl notně poznamenán revizionistickými myšlenkami). S postupujícím časem docházelo k přehodnocení cest, jakými mělo k této zásadní změně společenského uspořádání dojít, revoluční étos postupně

7 Pocit křivdy a bezpráví patřil mezi nejsilněji akcentovanou každodenní zkušenost dělnictva. Vznikal však nejen zdola, ale byl také aktivně přizívován socialistickými novináři. Jedna z novinových rubrik přinášející zprávy z dělnického světa se jmenovala „*Wie man mit uns behandelt*“ – tedy „Jak se s námi nakládá“ viz HANISCH, Ernst a WOLFRAM, Herwig. *Österreichische Geschichte: Der lange Schatten des Staates: Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert*. Wien: Ueberreuter, 1994. ISBN 3-8000-3520-0, s. 81.

8 PROKŠ, Petr (ed.). *Politické programy československé a československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*. Praha 1999, s. 13.

9 Tamtéž, s. 28.

10 Tamtéž, s. 56.

vychládal a na jeho místo se stavěly legální prostředky. Velké naděje byly v tomto ohledu vkládány do volebního práva, které mělo sociální demokracii zajistit politickou dominanci bez potřeby revolučních změn. „*Pro sociální demokraty představuje parlament rovného hlasovacího práva první krok k převratu, který musí vésti k úplnému přetvoření tohoto státu, s parlamentem rovného práva je dána možnost takového převratu a nového uspořádání Rakouska. Sociální demokraté považují tento první parlament rovného práva za dílnu, ve které musí být ukována budoucnost národů Rakouska, budoucnost dělnické třídy,*“¹¹ pronesl k tomu předseda strany Viktor Adler. Objevovaly se však také další ideje, jak kýžených společenských změn dosáhnout. V určitých stranických kruzích například rezonovala idea socializace společnosti prostřednictvím hospodářských družstev.¹² Socialistický převrat, ať už dosažený jakoukoliv cestou, se tak nachází na pozici spasení či vykoupení. Jeho provedení však není možné bez sebeuvědomění a aktivizace dělnických mas a jejich účasti na sociálně demokratické politice – strana se v tomto případě stává cestou nezbytnou k vykoupení. Tím se dostáváme k třetímu rohu praxeologického čtverce.

Z pohledu formování strategie obsazuje pozici hlavního ideologického nepřítele hnutí kapitalistický systém jako takový. Z něj dle socialistické interpretace vycházejí všechna bezpráví a křivdy, které dělnictvo na denní bázi zažívá. K jeho odstranění, či alespoň minimalizaci jeho dopadů (např. skrze státní intervence, družstevní aktivity či aktivizaci odborového hnutí), směřuje většina sociálně demokratických aktivit. Jakmile se podaří odstranit kapitalismus jednou provždy, dojde zároveň k eliminaci křivd a hrozeb, které dělnictvo prožívá.

Takto představený model nabízí základní okruhy otázek spojené s jednotlivými rohy praxeologického čtverce, které by měly pomoci odhalit význam Marxova mýtu pro formování socialistické identity a strategie. V první řadě jde o otázky spojené s Marxovým vztahem vůči tíživé situaci dělnictva, jak byl Marx v této souvislosti vnímán, zda se jednalo o vnímání nesporné, či v rámci socialistického prostředí napadané a diskutované, případně s kým svoje pozice sdílel. Dále se nabízí otázka, jaký význam připisovali rakouští socialisté Marxovi v souvislosti s definováním hlavních cílů strany, a to především socialistické revoluce. Třetí výzkumný problém souvisí se ztotožněním sociální demokracie s postavou Karla Marxe, tedy jakým způsobem se členové a sympatizanti strany (zde je třeba mít na paměti vágní definici členství strany v této době) hlásili k osobě Karla Marxe, jak dávali najevo svou ideovou příslušnost k ní a s kým se o své místo v socialistickém pantheonu musel německý filozof dělit. Důležitou součástí analýzy musí

11 GALANDAUER, Jan. *Volební lístek může změnit více než rozbíjení oken a házení kamenů: Sociální demokracie a boj za všeobecné volební právo*. Praha: Masarykova demokratická akademie, 2017. ISBN 978-80-87348-33-8, s. 12.

12 Viz např.: SOBOTKA, Jaromír. *Alternativní cesta k socialismu: František Modráček a jeho ideje*. Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy. Ostrava: University of Ostrava, 2020, roč. 11, č. 1, s. 75–87.

být také identifikace inspirací, které socialisté při budování Marxova mýtu čerpali z konkurenčních a nepřátelských náboženských, ideových a politických směrů. Z pohledu formování sociálně demokratické strategie směřují výzkumné otázky především na Marxův vztah k problematice kapitalismu a boj s kapitálem jakožto nejvýznamnějším nepřítelem sociální demokracie a také na zasazení Marxe do kontextu stranického úsilí o minimalizaci dopadů kapitalistického systému. Zde se praxeologický čtverec uzavírá.

Aplikace modelu by měla pomoci určit místo Marxova mýtu v rámci sociálně demokratického uvažování v procesu formování identity a strategie strany. Definování vztahu, jenž Marx v představách socialistů zaujímal k jednotlivým rohům čtverce i ke zmíněným procesům, poskytne představu, jaké funkce mýtus plnil, a také lépe objasní jeho vztah k dalším socialistickým mýtům a hrdinům sociálně demokratického pantheonu. V předdefinovaných kategoriích modelu se ale také ukrývají největší nástrahy metody. Model představuje výrazné zjednodušení značně heterogenního světa sociálně demokratických organizací, spolků a tiskových orgánů 19. a počátku 20. století. Nezbytná schematizace se týká také cílů a strategie strany. Kupříkladu socialistická revoluce představovala hlavní, ale určité ne jediný cíl sociální demokracie – Martin Malia pro ni použil výrazu „maximalistický cíl“, který leží v daleké budoucnosti.¹³ Paralelně k němu například u rakouských socialistů hrály velkou roli také „cíle minimalistické“, například téma zavedení všeobecného volebního práva, omezení pracovní doby atd. Stejně tak ekonomická závislost a tíživá životní situace jistě nepředstavovaly jedinou motivaci participace na sociálně demokratickém prostředí atd. Tuto pestrost však model nezachytí, a nutně tak dojde k určitému zploštění výsledku. Tento limit metody je třeba mít neustále na paměti. Další problém představuje návodný charakter modelu, který přímo vybízí badatele, aby v něm viděl, co vidět chce. Aby tedy nedošlo k interpretacím problematiky v souladu s příslovím „přání otcem myšlenky“, je třeba výzkum pevně fixovat na pramen a stále znovu ověřovat zjištěné výsledky.

2.2 Obsahová analýza

Část věnovaná obsahu je úzce propojena s předchozí podkapitolou a do jisté míry z ní vychází. Lze jistě předpokládat, že konkrétní podoby, kterých Marxův mýtus nabýval, vycházely z jeho funkce a místa v celkovém kontextu socialistického diskurzu. Obsahová analýza tak z hlediska výzkumu představuje spíše jakýsi doplněk analýzy kontextu než zcela samostatný prvek. Z hlediska významu pro pochopení celkové podoby mýtu je však naprosto nezbytná.

13 MALIA, Martin E. *Lokomotivy dějin: Revoluce a utváření moderního světa*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2009. ISBN 978-80-7325-194-9, s. 326.

Tato část práce v podstatě využívá textovou analýzu, pomocí které se snaží odhalit základní obrazy spojené s osobností Karla Marxe a také kořeny a příčiny jejich vzniku. Otázky spojené s touto částí budou mít následující podobu: Jaké nejčastější obrazy Karla Marxe předkládaly oficiální socialistické kruhy svým přívržencům? Jaké charakteristiky a atributy nesly předkládané verze Marxova života (např. předpokládaná genialita, skromnost, obětavost atd.)? Jaký význam a jaké vlastnosti byly připisovány jeho dílu? Jaké výrazy, slovní spojení a metafory se pojí s obrazem Karla Marxe v sociálně demokratickém diskurzu (např. odkazy na křesťanské či nacionalistické prostředí atd.)? Jaké atributy se pojí s vizuálním zobrazením Marxe v sociálně demokratických tiskovinách? Do jaké míry se jedná o reflexi skutečných vlastností, příběhů či situací spojených s Marxem a jeho životem a do jaké míry jde pouze o odpověď na jakousi „poptávku“ po vlastnostech a atributech obecně požadovaných od socialistického idolu této doby?

Spolu s kontextuální analýzou by obsahový rozbor mýtu měl umožnit kompletní rekonstrukci mýtu Karla Marxe tak, jak byl pěstován mezi předlitavskými sociálními demokraty v 19. a na počátku 20. století. Statickou podobu mýtu je třeba doplnit ještě rekonstrukcí proměn a vývoje mýtu v čase.

O rozbor vnitřního obsahu Marxova mýtu mezi západoevropskými a americkými socialisty se v nejobecnější rovině pokusil již Jonathan Sperber v knize *Karl Marx: A nineteenth century life*.¹⁴ Dosavadní výzkum k tématu však ukazuje, že výstupy jeho práce jsou na socialisty v habsburské monarchii nepřenositelné.

2.3 Chronologická analýza

Rozbor vývoje Marxova mýtu v čase v rámci sledovaného období 1889–1910 tvoří důležitou součást celkové analýzy zkoumaného jevu. Jako takový vyžaduje práci na dvou rovinách, kvantitativní a kvalitativní. První z nich předpokládá analýzu nárůstu či poklesu zájmu o Marxe a jeho dílo v sociálně demokratickém diskurzu. K tomu v tomto případě poslouží jednoduchá statistická metoda aplikovaná na vybraná sociálně demokratická periodika vycházející v té době. Statistickým záznamem kvantity článků věnovaných Karlu Marxovi v jednotlivých letech vznikne časová křivka ukazující nárůst a pokles zájmu o filozofův život a jeho dílo.

14 SPERBER, Jonathan. *Karl Marx: A Nineteenth Century Life*. New York: Liveright, 2013. ISBN 978-0-87140-467-1, s. 547. Sperber ve své práci věnované životu Karla Marxe identifikoval tři základní obrazy, které se šířily v řadách sociálně demokraticky orientovaného dělnictva – vědeckého génia, revolucionáře a Žida (tento obraz nacházel pozitivní odezvu především v židovských komunitách západní Evropy). Na základě vlastního výzkumu českých sociálních demokratů jsem přesvědčen o tom, že situace v habsburské monarchii se od západní Evropy výrazně lišila – Marxovo židovství například v českém prostředí v podstatě reflektováno nebylo, obraz Marxe jako revolucionáře se objevoval pouze okrajově. V centru zájmu rakouských socialistů stála především jeho vědecká a politická genialita doplněná o obrazy „trpitele“ a „lidumila“. Viz kapitola 5.

Touto metodou se pak podaří zjistit míru stability či proměnlivosti mýtu v čase v závislosti na důležitých událostech či významných socialistických jubileích. Předpokládaný problém zde představuje postupný nárůst objemu pramenné základny ve sledovaném období – lze předpokládat, že článků a zmínek věnovaných Karlu Marxovi bude přibývat s tím, jak přibýval počet vydávaných tiskovin, zvláště periodik, a jak rostl jejich rozsah. Obecné interpretace trendu jsou s ohledem k tomuto faktu do značné míry problematické (např. jak interpretovat stagnující hodnoty tváří v tvář nárůstu pramenné základny? Jako stagnaci zájmu o Marxovu osobu, či jako jeho relativní pokles v důsledku nástupu jiných témat?). Hlavní předmět zájmu zde tedy budou představovat hlavně již zmiňované výkyvy, které mohou mimo jiné svědčit také o změnách vnímání problému například v důsledku změn politické strategie. Výzkumná otázka zde tedy zní: Jak rostl či klesal zájem o osobu a dílo Karla Marxe ve sledovaném období? Lze ve zvoleném období vysledovat výraznější výkyvy? Pokud ano, s čím jsou tyto jevy spojeny? A jedná se o trend obecný, nebo spíše závislý na lokálních či subjektivních faktorech (tedy jde o jev typický pro celou organizaci, nebo např. pouze o záležitost jednoho periodika způsobenou změnou redaktora)?

Druhá část analýzy jde potom po rovině kvalitativní a klade si za cíl především odhalit předpokládaný vývoj a proměny mýtu v čase. K tomu poslouží komparace několika vybraných textů z různých částí zvoleného období, přičemž roli hlavních srovnávaných indikátorů zde sehrají jevy analyzované v předešlých kapitolách – tedy především otázky po funkcích a též konkrétních podobách mýtu v rámci sociálně demokratického prostředí. Skupina výzkumných otázek spojených s touto kapitolou pak bude mít následující podobu: Jakými vývojovými fázemi mýtus během dvou sledovaných dekád prošel? Docházelo v průběhu sledovaného období ke změnám v rámci otázek vztažených k jednotlivým bodům praxeologického čtverce? Pokud ano, k jakým? Docházelo v průběhu daného období k proměnám obsahové stránky mýtu?

Nezbytnou součástí obou zmíněných částí chronologické analýzy potom musí být také zasazení zjištěných jevů do širšího kontextu historie sociální demokracie v Rakousku. Výsledky výzkumu musejí být vztaženy k jevům a tématům hýbajícím tehdejší socialistickou publicistikou – například jak se na šíření mýtu promítl nástup revizionismu v sousedním Německu? Jak se mýtus revolucionáře Karla Marxe podařilo srovnat s bojem o volební právo? Jak se na vnímání mýtu promítnul postupující národnostní rozkol strany atd. Takto také musejí být definovány doplňující otázky spojené s touto kapitolou.

Jednoznačným limitem nastíněného výzkumného postupu je jeho zjevně jednostranné zaměření na výzkum pramenů oficiální stranické provenience. Výsledkem takto navržené analýzy tak zákonitě bude pouze odhalení vývoje a výkyvů mýtu tvořeného stranickými orgány a předkládaného členům a sympatizantům strany ve směru shora dolů. Zmapování reflexe ze strany příjemců

už zřejmě není v jejích silách. Zploštění výsledků na politický rozměr Marxova mýtu je v tomto případě bohužel nezbytným důsledkem takto pojaté chronologické analýzy. Ta přesto má význam, a to zejména proto, že umožní odhalit jak vývoj, tak možné ideové výkyvy v nejvyšších patrech sociálně demokratické hierarchie.

2.4 Komparativní analýza

Poslední část práce tvoří srovnání již zmíněných tří zvolených národních sociálně demokratických organizací v rámci předlitavské části habsburské monarchie. Tato kapitola se pokouší srovnat charakter a podobu Marxova mýtu v německé, české a polské sociální demokracii, nalézt styčné body a především rozdíly. Mělo by jít zejména o komparaci odpovědí na otázky a problémy předložené v předchozích kapitolách. Badatelské otázky k poslední kapitole by tak měly mít následující podobu: V kterých ohledech se odpovědi na otázky u vnější analýzy shodují a ve kterých se rozcházejí (liší se např. pozice mýtu v rámci sociálně demokratického diskurzu v důsledku konkurence z řad mýtů vlastní provenience)? Co je příčinou možných rozdílů (např. silnější vazby na zahraniční socialistické organizace, lokální příčiny, potřeba vymezení se vůči silnému lokálnímu konkurentu atd.)? Krom jednoduchého srovnání shody a odlišností bude také třeba osvětlit jejich možné příčiny a důsledky – zde bude potřeba provést alespoň zběžná srovnání se západoevropskými sociálně demokratickými organizacemi (hlavně německou).

Komparativní analýza by spolu s předešlými třemi kapitolami měla poskytnout komplexní pohled na mýtus Karla Marxe pěstovaný v prostředí tří nejsilnějších sociálně demokratických organizací Předlitavska. Odpovědi na definované badatelské otázky by měly pomoci pochopit problém z hlediska jeho funkce a místa v kontextu hnutí, zrekonstruovat konkrétní podoby, kterých mýtus nabýval, identifikovat proměny a vývoj, jímž prošel, a konečně nalézt a srovnat možné rozdíly mezi jednotlivými národními organizacemi. Takto všestranný rozbor by pak měl nejen osvětlit Marxův politický mýtus jako takový, ale také pomoci lépe osvětlit myšlenkové mapy sociálně demokratického hnutí v habsburské říši konce 19. a počátku 20. století.

2.5 Literární a pramenná základna

Práce se obecně zaměřuje především na prameny a literaturu spojenou s politickým působením sociálně demokratické strany a cíleně nezabíhá do pramenné základny navázané na odborové či družstevní hnutí. Jednak zde s ohledem na pragmaticky orientovaný charakter obou zmiňovaných součástí sociálně demokratického milieu nelze předpokládat významný přínos pro výzkum Marxova mýtu, jednak by podobné rozšíření zájmu vedlo k neúměrnému nárůstu zpytovaného materiálu.

Literární bázi práce tvoří několik oddílů odborné literatury. V první řadě jde o knihy věnované Marxovi a marxismu jako takovému. Zde posloužily především česky vydané filozofovy životopisy od Francise Wheena *Karl Marx a Marxův Kapital: Biografie*.¹⁵ Dále šlo o český překlad biografie od Rolfa Hosfelda *Karl Marx: Životopis intelektuála* a anglické biografie Josepha Sperbera *Karl Marx: A Nineteenth-Century Life*, Marcella Mustoa *The Last Years of Karl Marx, 1881–1883: An Intellectual Biography*¹⁶ a více popularizační práce Vincenta Barnetta *Marx*.¹⁷ Vývoj marxismu v 19. století podchytila již starší a dosti obecná, ale dosud hodnotná práce Garyho Steenona *After Marx, Before Lenin: Marxism and Socialist Working-Class Parties in Europe*,¹⁸ poměrně nedávno vydaná disertační práce Christiny Moriny *Die Erfindung des Marxismus*¹⁹ zabývající se teoretiky marxistické ideologie v 19. a na začátku 20. století a dále práce obecnějšího charakteru jako *Die Farbe Rot: Ursprünge und Geschichte des Kommunismus* od Gerda Koenaena,²⁰ *Nebe na zemi: vzestup a pád socialismu* od Joshuy Muravchika,²¹ práce Helgy Grebing na téma revizionismu *Der Revisionismus von Bernstein bis zum Prager Frühling*,²² přehledová a spíše popularizačně laděná kniha Roberta Service *Soudruzi*²³ či stará a výrazně

15 WHEEN, Francis. *Marxův Kapital: Biografie*. Praha: Beta, 2007. Knihy, které otřásly světem. ISBN 978-80-7306-315-3.

16 MUSTO, Marcello. *The Last Years of Karl Marx, 1881–1883: An Intellectual Biography*. Stanford, California: Stanford University Press, 2020. ISBN 978-1503612525.

17 BARNETT, Vincent. *Marx*. Routledge: Abingdon, 2009, ISBN 978-0415435925.

18 STEENSON, Gary. *After Marx, Before Lenin: Marxism and Socialist Working-Class Parties in Europe, 1884–1914*. Pittsburg: University of Pittsburgh Press 1991. ISBN 978-0822985297.

19 MORINA, Christina. *Die Erfindung des Marxismus: Wie eine Idee die Welt eroberte*. München: Siedler Verlag, 2017. ISBN 978-3827500991.

20 KOENEN, Gerd. *Die Farbe Rot: Ursprünge und Geschichte des Kommunismus*. 2. Auflage. München: C. H. Beck, 2018. ISBN 978-3-406-71426-9.

21 MURAVCHIK, Joshua. *Nebe na zemi: vzestup a pád socialismu*. Praha: BB art, 2003. ISBN 80-7341-016-8.

22 GREBING, Helga. *Der Revisionismus von Bernstein bis zum Prager Frühling*. München: Beck, 1977. ISBN 978-3406069956.

23 SERVICE, Robert. *Soudruzi: světové dějiny komunismu*. Praha: Argo, 2009. ISBN 978-80-257-0105-8.

tendenční, ale dosud faktograficky hodnotná práce Waleryho Namiotkiewiczze *Politický duch marxismu a revizionismus*.²⁴ Důležité jsou také práce k marxismu kritické jako Walického *Marxismus a skok do království svobody*,²⁵ Aronovo *Opium intelektuálů*²⁶ či Bankowiczova přehledová práce *Kritikové marxismu*.

Sociálně demokratickou stranu obecně a problémy v jejím rámci řešené podchycuje sborník *Mythen, Ikonen, Märtyrer, Sozialdemokratische Geschichten*,²⁷ dále například kniha Sebastiana Prüfera věnovaná vztahu německých socialistů k náboženství *Sozialismus statt Religion*²⁸ či podobně laděná práce Andrzeje Chwalby *Sacrum i rewolucja*.²⁹ K dějinám německorakouské sociálně demokratické strany využívá práce starou, ale dosud faktografickým rozsahem nepřekonanou práci Ludwiga Brügela *Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie*, především čtvrtý a pátý díl zachycující období a problémy vymezené v cílech práce,³⁰ a dále nedávno vydanou spíše popularizační kolektivní monografii *Vorwärts! Österreichische Sozialdemokratie seit 1889*.³¹ Mimo to byl literární základ doplněn o texty Ernsta Hanische³² a Alfreda Pfabigana.³³ Pro českou sociálně demokratickou organizaci hrály důležitou roli především nedávno vydaná nedokončená práce Zdeňka Kárníka *Na úsvitu dějin české sociální demokracie*³⁴ a již starší přehledová práce Jana

24 NAMIOTKIEWICZ, Walery. *Politický duch marxismu a revizionismus*. Praha: Svoboda, 1970.

25 WALICKI, Andrzej. *Marxismus a skok do království svobody: Dějiny komunistické utopie*. Praha: Argo, 2020. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-3065-2.

26 ARON, Raymond. *Opium intelektuálů*. Praha: Mladá fronta, 2001. Myšlenky (Mladá fronta). ISBN 80-204-0842-8.

27 WALTER, Franz a BUTZLAFF, Felix (eds.). *Mythen, Ikonen, Märtyrer, Sozialdemokratische Geschichten*. Berlin: Vorwärts Buch, 2013. ISBN 9783866029149.

28 PRÜFER, Sebastian. *Sozialismus statt Religion: Die deutsche Sozialdemokratie vor der religiösen Frage 1863–1890*. In Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002. ISBN 3-525-35166-6.

29 CHWALBA, Andrzej. *Sacrum i rewolucja: Socjaliści polscy wobec praktyk i symboli religijnych, 1870–1918*. Kraków: Universitas, 2007. ISBN 978-8370520946.

30 BRÜGEL, Ludwig. *Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie*. Vierter Band, Festigung der Organisation. a Fünfter Band, Parlamentsfeindlichkeit und Obstruktion (Weltkrieg) Zerfall der Monarchie. Wien: Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, 1923 a 1925.

31 FISCHER Heinz, ANDROSCH, Hannes a MADERTHANER, Wolfgang (eds.). *Vorwärts! Österreichische Sozialdemokratie seit 1889*. Wien: Christian Brandstätter Verlag, 2020, ISBN 978-3710604249.

32 HANISCH, Ernst a WOLFRAM, Herwig. *Österreichische Geschichte. Der lange Schatten des Staates: Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert*. Wien: Ueberreuter, 1994. ISBN 3-8000-3520-0. a HANISCH, Ernst. *Die Marx-Rezeption in der österreichischen Arbeiterbewegung*. Südost-Forschungen 37, 1978.

33 PFABIGAN, Alfred. *Das ideologische Profil der österreichischen Sozialdemokratie vor dem Ersten Weltkrieg*. In: FRÖSCHL, Erich, MESNER, Maria a ZOITL, Helge (eds.). *Die Bewegung. Hundert Jahre Sozialdemokratie in Österreich*. Wien 1990. ISBN 978-3900767549, s. 46–52.

34 KÁRNÍK, Zdeněk. *Na úsvitu dějin české sociální demokracie: Od prvo počátků hnutí k základům moderní politické strany (1844–1893)*. Praha: Zdeněk Kárník ml., 2019. ISBN 978-80-7363-857-3.

Galandauera *Od Hainfeldu ke vzniku KSČ*.³⁵ Polskou sociální demokracii zastupuje dosud nepřekonaná kniha Walentyny Najdus *Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji i Śląska 1890–1919*³⁶ z počátku 80. let a ze stejné doby též práce Józefa Buszka *Dzieje ruchu robotniczego w Galicji Zachodniej 1848–1918*.³⁷ Celkový obraz pak doplnily některé další práce zabývající se sociální demokracií v delším časovém období či politickými systémy obecně, jako například práce Jiřího Malíře,³⁸ Víta Hlouška,³⁹ Lukáše Fasory⁴⁰ či Pavla Cibulky.⁴¹ Pro lepší pochopení každodennosti života příznivců socialistických myšlenek posloužily starší etnografické práce zabývající se dělnickou kulturou jako *Stará dělnická Praha*⁴² od kolektivu okolo Antonína Robka, *Kladensko*⁴³ od Olgy Skalníkové nebo *Rosicko-Oslavansko*⁴⁴ od Karla Fojtíka. Z modernějších sociologických prací jmenujme alespoň studii Stanislava Holubce věnovanou pražskému dělnictvu *Lidé periferie*.⁴⁵

Mimo prací obecného charakteru se v souvislosti s dějinami sociálně demokratického hnutí pracovalo také s biografickými monografiemi věnovanými významným osobnostem strany. Především šlo o vynikající práce Ewy Czerwińskiej-Schupp a Ernsta Hanische věnované Otto Bauerovi,⁴⁶ dále vynikající biografii

35 GALANDAUEER, Jan. *Od Hainfeldu ke vzniku KSČ: České dělnické hnutí v letech 1889–1921*. Praha: Svoboda, 1986.

36 NAJDUS, Walentyna. *Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji i Śląska 1890–1919*. Warszawa 1983.

37 BUSZKO, Józef. *Dzieje ruchu robotniczego w Galicji Zachodniej 1848–1918*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1986. ISBN 978-8308015209.

38 MALÍŘ, Jiří a MAREK, Pavel. *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. Brno: Doplněk, 2005. ISBN 80-7239-179-8. a MALÍŘ, Jiří. *Od spolků k moderním politickým stranám: Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848–1914*. Brno: Masarykova univerzita, 1996. ISBN 80-210-1273-0.

39 HLOUŠEK, Vít. *Konflikt versus konsensus: Konfliktní linie, stranické systémy a politické strany v Rakousku 1860–2006*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2008. ISBN 978-80-210-4484-5.

40 FASORA, Lukáš. *Stáří k poradě, mládí k boji: Radikalizace mladé generace českých socialistů 1900–1920*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2015. ISBN 978-80-7325-364-6.

41 CIBULKA, Pavel. *Německé politické strany na Moravě (1890–1918): Ideje – Programy – Osobnosti*. Praha: Historický ústav, 2012. ISBN 978-80-7286-177-4.

42 ROBEK, Antonín, MORAVCOVÁ, Mirjam a ŠŤASTNÁ, Jarmila (eds.). *Stará dělnická Praha: Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*. Praha: Academia, 1981.

43 SKALNÍKOVÁ, Olga. *Kladensko: Život a kultura lidu v průmyslové oblasti*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959.

44 FOJTÍK, Karel. *Rosicko-Oslavansko: Život a kultura lidu v kamenouhelném revíru*. Praha: Československá akademie věd, 1961.

45 HOLUBEC, Stanislav. *Lidé periferie: Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2009. ISBN 978-80-7043-834-3.

46 CZERWIŃSKA-SCHUPP, Ewa. *Otto Bauer (1881–1938). Thinker and Politician*. Chicago: Haymarket Books, 2018. ISBN 978-1-60846-817-1. a HANISCH, Ernst. *Der große Illusionist Otto Bauer, 1881–1938*. Wien: Böhlau, 2011. ISBN 978-3-205-78601-6.

Lukáše Fasory o Josefu Hybešovi a jeho mýtu⁴⁷ a některé starší životopisné skici Otakara Fraňka.⁴⁸

V předchozích podkapitolách nastíněná metoda výzkumu předpokládá práci s prameny na několika úrovních. Nejvýše stojí oficiální dokumenty strany definující celkové směřování, strategie a základní ideologické pilíře sociální demokracie. V první řadě jde o oficiální programy strany a politické rezoluce, především program Hainfeldský (1888/1889) a Vídeňský (1901), které v češtině vyšly v rámci edice *Politické programy*,⁴⁹ programy polských socialistů pak již v 70. letech vydal Feliks Tych.⁵⁰ O stupeň níže pak stojí protokoly z jednání oficiálních stranických sjezdů, dnes z velké části uložené v Archivu Spolku pro studium dělnického (VGA) hnutí ve Vídni,⁵¹ pro československou sociální demokracii pak v archivu sociální demokracie v Praze⁵² a pro polskou sociální demokracii Haliče a Slezska v Archiwu Akt Nowych ve Varšavě.⁵³ Tyto materiály odrážejí obecná oficiální stanoviska strany, reprezentují postoje jejích špiček a představují tak bránu k nejvýznamnějším proudům sociálně demokratického myšlení. Ty se však mohou v některých případech lišit od názorů a postojů na nižších stupních stranické hierarchie.

Důležitou roli v analýze sociálně demokratického uvažování hrají periodika, která na přelomu 19. a 20. století představovala jednu z nejvýznamnějších spojníc mezi stranickým vedením a řadovými členy či sympatizanty sociální demokracie. Projít nepřeborné množství novin a časopisů, které socialisté v dané době vydávali, však z pochopitelných důvodů není možné. Je proto třeba vyselektovat několik titulů, které budou podrobeny důkladné analýze. V první řadě se jedná o Adlerovy noviny *Gleichheit*, jež později nahradil *Arbeiterzeitung* a které vycházely od roku 1887 až do konce sledovaného období, a také jejich ekvivalent mířící na ženské čtenářky *Arbeiterinnen-Zeitung*. Tyto vídeňské tiskoviny byly nepochybně nejčtenějšími socialistickými periodiky v předválečném Rakousku a reprezentovaly především oficiální postoje strany. Fyzicky jsou dnes dostupné v archivu VGA a z větší části také v digitalizované formě na stránkách rakouské Nationalbibliothek. Jako

47 FASORA, Lukáš. *Josef Hybeš (1850–1921): Život, dílo a mýtus*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017. ISBN 978-80-7422-580-2.

48 FRANĚK, Otakar. Bohumír Šmeral 1880–1941. Brno: Blok 1973. FRANĚK, Otakar. *Maršál chudých: Životní osudy Josefa Hybeše*. Brno: Blok, 1976. FRANĚK, Otakar. *Pankrác Krkoška – první redaktor Rovnosti*. 2. rozš. vyd. Brno: Blok, 1975.

49 PROKŠ, Petr (ed.). *Politické programy československé a československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*. Praha 1999.

50 TYCH, Feliks (ed.). *Polskie programy socjalistyczne 1878–1914*. Warszawa 1975.

51 Archiv des Vereins für Geschichte der Arbeiter-Innen-bewegung, Sammlung der Protokolle der Parteitage.

52 Archiv ČSSD Praha, Sběrka protokolů stranických sjezdů.

53 Archiwum Akt Nowych Warszawa. Fond 2/1208/0, Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji i Śląska Cieszyńskiego.

reprezentanty Československé sociálně demokratické strany dělnické jsem pro svůj výzkum zvolil *Právo lidu*, které vycházelo od roku 1897 v Praze s podtitulem *Ústřední orgán Československé strany sociálně demokratické dělnické*, dnes uložené v Národní knihovně v Praze, a také nejvýznamnější moravské socialistické periodikum – brněnskou *Rovnost* dostupnou v Moravské zemské knihovně v Brně, případně na webovém portále Kramerius. V dějinách polské sociální demokracie v Haliči a Těšínském Slezsku pak patří čelní místo krakovskému *Naprzód*, jehož kompletní sbírka se nachází v Jagellonské knihovně v Krakově, některá čísla potom na online platformě Polona. Mimo to je třeba do výběru zahrnout také teoretické časopisy *Der Kampf* a *Akademie*, ve kterých své texty publikovali význační socialističtí teoretici jako Karl Renner, Max Adler, Bohumír Šmeral či František Modráček. Také tyto časopisy jsou dnes dostupné v archivu VGA a MZA. Další noviny regionálního charakteru, jako salzburský *Salzburger Wacht*, *Arbeiterwille* vycházející ve Štýrském Hradci, prostějovský *Hlas lidu*, teplický *Severočeský dělník* nebo *Robotník Šlaski*, případně humoristické časopisy *Glücklicher* a *Rašple*, byly analyzovány pouze metodou sondy a hrály při výzkumu spíše doplňující roli.

Krom periodik je třeba také zohlednit nejrůznější sociálně demokratické knihy a brožurky věnované Marxovi a příbuzným tématům, jako například Kautského *Karl Marx' Ökonomische Lehren* či Modráčkův *Marxův názor na dějiny a socialismus*. Důležité texty se objevovaly také v pravidelně vycházejících dělnických kalendářích – vycházely v němčině, češtině i polštině – do kterých často přispívaly význačné osobnosti sociálně demokratické strany. Obdobně je tomu také se speciálními tiskovinami vycházejícími při slavnostních příležitostech, jako byly „Májové“ či „Březnové“ listy spojené s oslavami dělnického svátku a výročími revoluce z roku 1848.

Důležitý pramen pro poznání socialistického světa idejí tvoří také biografické materiály spojené s význačnými osobnostmi dělnického hnutí, jako jsou zachycené projevy či korespondence (např. v případě Victora Adlera či Bohumíra Šmerala) nebo autobiografické dokumenty (Adelheid Popp, Ignacy Daszyński, Josef Hybeš...). Výrazně obtížnější je zachycení řadového členstva strany, k němuž souhrnné pramenné materiály neexistují, a je tedy třeba spoléhat spíše na okrajové zmínky (např. ve zmíněných vzpomínkách), dobové fotografie či některé odkazy v novinách (nadějně se v tomto ohledu jeví například článek *Jak naše dělnictvo myslí* rozebírající dělnické eseje zaslané redakci *Akademie*⁵⁴).

54 MODRÁČEK, František. *Jak naše dělnictvo myslí*. Akademie V, 1901, s. 298.